

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН
В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ****ADMINISTRATIVE AND LEGAL FRAMEWORK FOR THE PROTECTION
OF CITIZENS' ENVIRONMENTAL RIGHTS IN UKRAINE:
CHALLENGES AND WAYS OF IMPROVEMENT****Костенко І.В., к.ю.н., науковий співробітник,***Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування
Національної академії правових наук України***Оксін В.Ю., д.ю.н., професор,***професор кафедри публічного управління, адміністрування та права,
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»***Левченко Д.С., PhD в галузі право,***старший викладач кафедри менеджменту та інноваційного розвитку,
Бізнес-школа КРОК*

Досліджено адміністративно-правові засади захисту екологічних прав громадян України з урахуванням Конституції України, норм міжнародного права та національного законодавства. Проаналізовано практику ЄСПЛ та принципи Орхуської конвенції. Предметом є система норм, інституцій та процедур, що забезпечують реалізацію й охорону екологічних прав у воєнний та післявоєнний періоди. Мета роботи – виявити проблеми адміністративно-правового механізму їх захисту та визначити напрями удосконалення з урахуванням міжнародних стандартів і процесу євроінтеграції.

Методологія базується на діалектичному, формально-юридичному, порівняльно-правовому та системно-структурному підходах, що дали змогу комплексно оцінити вплив воєнного стану на функціонування екологічних інституцій та визначити шляхи модернізації інфраструктури. Наукова новизна полягає у комплексному дослідженні впливу війни на реалізацію екологічних прав та розробленні пропозицій щодо забезпечення їх безперервного захисту.

Встановлено, що збройна агресія РФ спричинила призупинення державного екологічного контролю, руйнування систем моніторингу, обмеження доступу до екологічної інформації та участі громадськості. Проаналізовано ключові законодавчі зміни 2022–2025 рр. у сферах управління відходами, промислового забруднення, кліматичної політики та функціонування Національного реєстру викидів. Запропоновано напрями відновлення екологічної інфраструктури з урахуванням принципу стійкості та впровадження сучасних технологій моніторингу, цифрових платформ відкритих даних та стандартів права ЄС.

Практичне значення полягає у можливості використання результатів для вдосконалення законодавства, стратегій екологічної політики та підвищення ефективності органів влади й участі громадянського суспільства. Зроблено висновок, що ефективний захист екологічних прав у кризових умовах потребує поєднання правових, організаційних і технологічних заходів, гармонізації законодавства зі стандартами ЄС, відновлення інституційної спроможності контролю та розширення громадської участі.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, екологічні права громадян, воєнний стан, державний екологічний контроль, європейська інтеграція, доступ до екологічної інформації, участь громадськості.

The study examines the administrative and legal framework for the protection of citizens' environmental rights in Ukraine, considering the Constitution of Ukraine, norms of international law, and national legislation. The practice of the European Court of Human Rights and the principles of the Aarhus Convention are analysed. The subject of the research is the system of norms, institutions, and procedures ensuring the implementation and protection of environmental rights during wartime and in the post-war period. The purpose of the work is to identify problems in the administrative and legal mechanisms of their protection and to determine directions for improvement in line with international standards and the process of European integration.

The methodology is based on dialectical, formal-legal, comparative-legal, and system-structural approaches, which made it possible to comprehensively assess the impact of martial law on the functioning of environmental institutions and to identify ways to modernise infrastructure. The scientific novelty lies in the comprehensive study of the impact of war on the realisation of environmental rights and the development of proposals to ensure their uninterrupted protection.

It has been established that the armed aggression of the Russian Federation has led to the suspension of state environmental control, the destruction of monitoring systems, and restrictions on access to environmental information and public participation. The paper analyses key legislative changes in 2022–2025 in the areas of waste management, industrial pollution, climate policy, and the functioning of the National Emissions Register. Directions for restoring environmental infrastructure are proposed, considering the principle of resilience and the introduction of modern monitoring technologies, open data digital platforms, and EU legal standards.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying its results to improve legislation, environmental policy strategies, and the efficiency of public authorities, as well as to enhance civil society participation. It is concluded that the effective protection of environmental rights in crisis conditions requires a combination of legal, organisational, and technological measures, the harmonisation of legislation with EU standards, the restoration of institutional control capacity, and the expansion of public involvement.

Key words: administrative and legal framework, citizens' environmental rights, martial law, state environmental control, European integration, access to environmental information, public participation.

Постановка проблеми. Забезпечення та захист екологічних прав громадян належать до стратегічних пріоритетів державної правової політики України, оскільки прямо пов'язані з реалізацією конституційної гарантії права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля, достовірну інформацію про його стан та на відшкодування шкоди, завданої його порушенням [1]. В умовах

поглиблення євроінтеграційних процесів і виконання міжнародних зобов'язань, закріплених, зокрема, Конвенцією про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля [2], Україна формує та впроваджує комплекс правових, інституційних і процедурних механізмів, гармонізованих зі стандартами права Європейського

Союзу [3]. Актуальність досліджуваної проблематики посилюється інтенсивними змінами природоохоронного законодавства, зумовленими як необхідністю його адаптації до *acquis* ЄС, так і потребою своєчасного реагування на виклики, спричинені збройною агресією та її наслідками для довкілля.

Ситуація істотно ускладнюється наслідками повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, яка спричинила значні, а в окремих випадках – незворотні, екологічні втрати: руйнування промислових об'єктів, забруднення водних ресурсів, ґрунтів та атмосферного повітря, знищення природних екосистем [4; 5; 6]. Такі наслідки зумовили виникнення суттєвих обмежень у реалізації екологічних прав громадян, що виявляються у призупиненні або звуженні повноважень державного екологічного контролю [7], скороченні доступу до екологічної інформації, обмеженні участі громадськості у процесі прийняття рішень, а також у запровадженні спеціальних режимів господарської діяльності [8; 9]. У результаті сформувалася комплексна наукова проблема, що потребує невідкладного вирішення, – визначення ефективних механізмів захисту екологічних прав в умовах масштабного руйнування екологічної інфраструктури та обмежених інституційних ресурсів держави.

В умовах, що склалися, постає потреба у системному дослідженні адміністративно-правових засад – як нормативного підґрунтя, що охоплює принципи, норми та інституції, закріплені у Конституції України, законах, міжнародних договорах і підзаконних нормативно-правових актах, – та адміністративно-правового механізму – як упорядкованої сукупності правових, організаційних і процедурних інструментів, спрямованих на практичну реалізацію та захист екологічних прав. Попередні наукові розвідки, присвячені окремим аспектам зазначеної проблематики, не враховували у повному обсязі впливу правового режиму воєнного стану та специфіки післявоєнного відновлення, що зумовлює наукову новизну та прикладну значущість цього дослідження.

Стратегічним пріоритетом державної політики визнається планування відновлення екологічної інфраструктури на засадах стійкості та адаптивності із впровадженням інноваційних технологій моніторингу, цифровізації екологічних даних, удосконалення системи державного екологічного контролю та підвищення ефективності управлінських рішень у сфері охорони довкілля [10–13].

Стан дослідження проблеми. Питання правового забезпечення екологічної безпеки та захисту екологічних прав громадян посідають вагомe місце у сучасній правовій науці та відображаються у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. У дослідженнях С. Лісовського та Л. Головка [14] здійснено системний аналіз правових засад екологічної безпеки, що охоплює конституційні гарантії, міжнародно-правові стандарти та напрями їх імплементації у національне законодавство, із особливим акцентом на вплив воєнних дій на стан правового регулювання у сфері охорони довкілля. О. Труба та ін. визначили поняття та основні складові правового механізму охорони довкілля, сформулювали вимоги й показники його ефективності, обґрунтували необхідність стратегічного динамічного підходу із застосуванням «зворотного зв'язку», підвищення ролі адміністративної юстиції та впровадження адміністративних договорів у цій сфері [15]. Актуальними для даної тематики є напрацювання М. Сіранта та ін. [5], які досліджують гарантії екологічних прав в умовах воєнного стану, зокрема проблеми доступу до екологічної інформації та ефективності державного контролю, а також роботи Н. Стасюк і О. Ярої [6], де акцент зроблено на правових механізмах охорони довкілля у збройних конфліктах та на бар'єрах у їх застосуванні. Вагомий внесок у формування доктрини тлумачення права на сприятливе довкілля як складової права на

повагу до приватного та сімейного життя здійснила практика Європейського суду з прав людини – зокрема у справах *López Ostra v. Spain* [16], *Guerra and Others v. Italy* [17], *Öneryıldız v. Turkey* [18], де встановлено, що держава має позитивні зобов'язання щодо запобігання суттєвим екологічним ризикам та забезпечення ефективних механізмів правового захисту.

Окремий науково-практичний інтерес становлять аналітичні матеріали міжнародних організацій та журналістські дослідження, присвячені екологічним наслідкам війни, серед яких можна виділити репортаж В. Манді [19] про трансформацію екосистеми після руйнування Каховської ГЕС. Цей приклад є показовим для розуміння взаємозв'язку між відновлювальними процесами у природі та необхідністю правового супроводу їх збереження, включаючи попередження потенційних загроз, таких як забруднення важкими металами. Дослідження Д. Петшик-Рівз, А. Монкоса та М. Волохая [20] розкривають роль інститутів громадянського суспільства у сфері екологічного захисту, зокрема у мобілізації громадськості та формуванні партнерських відносин між державою і громадськими організаціями. Не менш важливою є інформація про міжнародно-правові спори, що виникають у контексті кліматичної політики, як-от кейс, описаний В. Волкович [21], де екологічні питання набувають геополітичного виміру та безпосередньо пов'язані із забезпеченням державного суверенітету.

Таким чином, аналіз наукових джерел та міжнародної практики свідчить про наявність значного теоретичного підґрунтя для розроблення сучасної концепції адміністративно-правового механізму захисту екологічних прав громадян України. Водночас, наукові роботи лише частково враховують специфіку воєнного та післявоєнного контексту, що зумовлює необхідність комплексного дослідження, спрямованого на поєднання правових, інституційних та технологічних інструментів з метою забезпечення стійкості екологічної інфраструктури, відновлення інституційної спроможності органів екологічного контролю та розширення можливостей громадської участі.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є розроблення науково обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення адміністративно-правових засад захисту екологічних прав громадян України в умовах воєнного стану та у післявоєнний період, з урахуванням європейських екологічних стандартів та *acquis* Європейського Союзу. Досягнення цієї мети передбачає отримання нового наукового результату – комплексної моделі адміністративно-правового механізму, здатного забезпечувати безперервну реалізацію та захист екологічних прав навіть у кризових умовах.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі дослідницькі завдання:

1. Охарактеризувати конституційні, законодавчі та міжнародно-правові основи забезпечення і захисту екологічних прав громадян.
2. Проаналізувати особливості функціонування адміністративно-правових механізмів у період воєнного стану та оцінити їх здатність адаптуватися до кризових обставин.
3. Виявити ключові проблеми у сфері доступу до екологічної інформації та забезпечення громадської участі у прийнятті екологічно значущих рішень.
4. Обґрунтувати стратегічні напрями післявоєнного відновлення екологічної інфраструктури на засадах стійкості, адаптивності та цифрової трансформації.
5. Сформулювати комплекс пропозицій щодо гармонізації національного екологічного законодавства з *acquis* Європейського Союзу та впровадження відповідних європейських стандартів у правозастосовну практику.

Наукова новизна дослідження. Наукова новизна полягає у першому в українській правовій науці сис-

темному дослідженні адміністративно-правових засад захисту екологічних прав громадян з урахуванням:

– специфіки їх реалізації та обмежень в умовах воєнного стану;

– впливу ключових законодавчих змін 2022–2025 рр. у сферах державного екологічного контролю, управління відходами, промислового забруднення, кліматичної політики та екологічного моніторингу;

– потреб і викликів післявоєнного відновлення довкілля та екологічної інфраструктури.

У роботі запропоновано авторську концептуальну модель забезпечення безперервності реалізації екологічних прав, що поєднує правові, організаційні та технологічні інструменти, інтегровані зі стандартами Європейського Союзу, і спрямована на підвищення стійкості національної системи охорони довкілля до кризових викликів та загроз.

Методологія дослідження. Дослідження ґрунтується на комплексі взаємопов'язаних наукових методів, що забезпечили його всебічність, системність та структурованість.

Діалектичний метод застосовано для виявлення та аналізу взаємозв'язку між умовами воєнного стану та функціонуванням адміністративно-правових механізмів захисту екологічних прав громадян України. Це дозволило простежити динаміку їх трансформації, визначити характер адаптаційних змін і виявити чинники, що впливають на їхню ефективність у кризових обставинах [4–6].

Формально-юридичний метод використано для ґрунтовного аналізу положень Конституції України [1], чинних законів, що регламентують регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, здійснення державного моніторингу довкілля, користування надрами та управління відходами [7; 9; 22–25], а також підзаконних нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України [8; 26; 27] та міжнародних договорів, зокрема Орхуської конвенції [2]. Це дало змогу визначити юридичну природу відповідних норм, окреслити межі їх дії та співвідношення з міжнародно-правовими стандартами.

Порівняльно-правовий метод застосовано для комплексного зіставлення національного правового регулювання у сфері охорони довкілля зі стандартами та кращими практиками Європейського Союзу, а також для оцінки ступеня та динаміки виконання Україною зобов'язань за Угодою про асоціацію [28]. У межах цього підходу проаналізовано також доктринальні концепції, що визначають місце та роль системи джерел екологічного права в сучасних умовах [29].

Емпіричну базу дослідження сформовано на основі офіційних звітів спеціалізованої екологічної прокуратури, які містять статистичні та аналітичні дані про стан правозастосування у досліджуваній сфері [30]. При аналізі інституту оцінки впливу на довкілля враховано положення Директиви ЄС та норми Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [3; 31], що дозволило визначити рівень гармонізації національного законодавства з асquis ЄС та виокремити напрями його подальшого удосконалення.

Системно-структурний підхід застосовано для цілісного аналізу інституційної архітектури державного екологічного контролю. Це дало змогу виявити внутрішні структурні зв'язки між її елементами, оцінити ефективність функціонування та окреслити перспективи модернізації. При цьому враховано положення стратегічних документів Уряду України [27], сучасні аналітичні матеріали з питань європейської інтеграції у сфері охорони довкілля [10–13], дані масивів відкритої екологічної інформації [32], а також судову та регуляторну практику, відображену в оглядах Верховного Суду та фахових коментарях до змін природоохоронного законодавства [33–35].

Сукупність застосованих методів забезпечила можливість поєднати теоретико-правовий та прикладний аналіз,

що дозволило сформувати цілісну наукову основу для обґрунтування пропозицій з удосконалення адміністративно-правових засад захисту екологічних прав громадян у сучасних умовах.

1. Теоретико-правові засади захисту екологічних прав громадян

1.1. Конституційні та міжнародно-правові основи

Право кожної особи на безпечне для життя і здоров'я довкілля, достовірну інформацію про його стан та на відшкодування шкоди, завданої порушенням цього права, є конституційно закріпленою гарантією в Україні. Відповідно до ст. 50 Конституції України:

«Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, а також на вільний доступ до інформації про стан довкілля...» [1].

Це положення має пряму дію, є нормою прямого застосування і водночас виступає базовою відправною точкою для розвитку національного екологічного законодавства та адміністративно-правових механізмів його реалізації. Важливо, що конституційне закріплення права на безпечне довкілля кореспондується з низкою положень спеціальних законів України, зокрема Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [42] та Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [31], а також із міжнародними зобов'язаннями держави.

Ключовим міжнародним документом у сфері гарантування екологічних прав є Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Оргуська конвенція) [2]. Вона закріплює три взаємопов'язані «стовпи» екологічної демократії:

– Право на доступ до екологічної інформації – забезпечує прозорість діяльності органів влади та суб'єктів господарювання, що впливають на стан довкілля.

– Право на участь громадськості в процесах прийняття рішень з екологічних питань – гарантує можливість громадян впливати на екологічно значущі управлінські рішення, зокрема в межах процедур стратегічної екологічної оцінки та оцінки впливу на довкілля [3; 31].

– Право на доступ до правосуддя в екологічних справах – передбачає ефективні механізми оскарження дій чи бездіяльності органів влади, які порушують екологічні права.

Вимоги Оргуської конвенції інтегруються у національну правову систему, зокрема шляхом наближення та імплементації асquis Європейського Союзу в екологічній сфері відповідно до Угоди про асоціацію [28]. Згідно з аналітичними матеріалами Європейської комісії, Україна поступово гармонізує своє законодавство з положеннями Директиви 2011/92/ЄС про оцінку впливу певних державних і приватних проектів на довкілля (зі змінами, внесеними Директивою 2014/52/ЄС) [3].

Зміст і практичне значення цих міжнародних зобов'язань розкривається не лише в нормативних текстах, а й у їх тлумаченні міжнародними судовими інституціями, насамперед Європейським судом з прав людини (ЄСПЛ). У своїй практиці Суд послідовно підкреслює, що гарантії екологічних прав становлять невід'ємну складову реалізації прав, закріплених у ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

– *López Ostra v. Spain (1994)* – Суд визнав, що значне екологічне забруднення, яке негативно впливає на здоров'я та добробут людини, може становити порушення права на повагу до приватного і сімейного життя [16].

– *Guerra and Others v. Italy (1998)* – встановлено, що ненадання громадянам інформації про екологічні ризики може становити порушення Конвенції, оскільки доступ до такої інформації є необхідним для реалізації права на безпечне довкілля [17].

– *Öneryıldız v. Turkey (2004)* – визначено, що держава має позитивний обов'язок уживати ефективних превентивних заходів для запобігання екологічним катастрофам, а їх відсутність може порушувати право на життя, гарантоване ст. 2 Конвенції [18].

Важливо зазначити, що практична імплементація конституційних і міжнародних стандартів у сфері екологічних прав має враховувати не лише мирний час, а й особливі умови, що суттєво змінюють контекст їх реалізації. Сучасні умови воєнного стану в Україні створюють нові, безпрецедентні виклики для забезпечення конституційних та міжнародно-правових гарантій екологічних прав громадян. Як свідчать дослідження [5; 6], обмеження доступу до екологічної інформації, скорочення обсягів державного екологічного контролю та зростання екологічних ризиків, зумовлених бойовими діями, істотно ускладнюють виконання державою своїх зобов'язань у сфері екологічної демократії. За цих умов особливо актуалізується потреба у вдосконаленні адміністративно-правових механізмів, здатних забезпечити ефективний і своєчасний захист екологічних прав громадян навіть у ситуаціях надзвичайного стану та збройного конфлікту [4; 27; 30].

Таким чином, конституційні та міжнародно-правові засади захисту екологічних прав громадян в Україні формують цілісну нормативну систему, яка інтегрує національні й міжнародні стандарти. Її результативність визначається не лише формальним закріпленням і імплементацією міжнародних норм, а й здатністю держави забезпечити їх дієве втілення на практиці. Ключовими інструментами цього процесу виступають ефективні адміністративно-правові механізми, що гарантують доступ до екологічної інформації, реальну участь громадськості у прийнятті рішень та можливість отримання належного судового захисту.

1.2. Адміністративно-правові механізми: органи державної влади, повноваження, компетенція

Адміністративно-правовий механізм захисту екологічних прав громадян в Україні становить системно впорядковану сукупність правових норм, інституційних структур та процедур, спрямованих на реалізацію, охорону та відновлення цих прав у випадку їх порушення [14; 15; 29]. Його функціонування базується на чітко визначених повноваженнях органів державної влади, органів місцевого самоврядування та спеціалізованих інституцій, а також на взаємодії між ними відповідно до принципів верховенства права, прозорості та підзвітності [1; 2; 27].

Ключовими суб'єктами адміністративно-правового механізму виступають:

1. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України є центральним органом виконавчої влади, уповноваженим формувати та реалізовувати державну політику у сферах охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, адаптації до змін клімату, а також виконання міжнародних зобов'язань України у цій галузі [14; 28]. До його повноважень належать координація діяльності підпорядкованих органів, розроблення та впровадження нормативно-правових актів, здійснення методичного керівництва у сфері екологічного моніторингу та процедур оцінки впливу на довкілля (ОВД). Зокрема, у межах цих повноважень Міністерством затверджено відповідні порядки, серед яких – наказ від 06 лютого 2024 р. № 142 «Про затвердження Порядку проведення консультацій у процесі здійснення оцінки впливу на довкілля» [43].

2. Державна екологічна інспекція України – центральний орган виконавчої влади державного нагляду (контролю), уповноважений перевіряти дотримання вимог природоохоронного законодавства, видавати приписи, застосовувати адміністративно-господарські санкції, тимчасово зупиняти діяльність суб'єктів господарювання

у разі виявлення порушень [45]. Особливу увагу Інспекція приділяє контролю за дотриманням норм у сфері викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря [22], поводження з відходами [25], охорони водних ресурсів та земель [37].

3. Органи місцевого самоврядування – у межах власних та делегованих повноважень забезпечують здійснення місцевого екологічного контролю, розробляють і реалізують місцеві програми охорони довкілля, організовують доступ громадськості до екологічної інформації, а також забезпечують участь територіальних громад у прийнятті екологічно значущих рішень [1; 2; 42; 45].

4. Спеціалізована екологічна прокуратура – структурний підрозділ Офісу Генерального прокурора, створений у 2021 році з метою посилення кримінально-правового захисту довкілля. Вона здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у справах про злочини проти навколишнього природного середовища, у тому числі екоцид (ст. 441 КК України), воєнні злочини, що заподіяли шкоду довкіллю, незаконну вирубку лісів, забруднення атмосферного повітря та вод, незаконний видобуток корисних копалин тощо [30; 46]. В умовах воєнного стану діяльність Спеціалізованої екологічної прокуратури набуває особливого значення, оскільки передбачає фіксацію екологічних злочинів, пов'язаних із збройною агресією, координацію взаємодії з правоохоронними органами та міжнародними інституціями, а також забезпечення відшкодування завданої екологічної шкоди. Як відзначається у наукових дослідженнях, впровадження тематичної спеціалізації прокурорів підвищує ефективність розслідувань у складних сферах, що потребують вузькопрофільних знань та залучення експертних методик [46].

Особливості функціонування адміністративно-правового механізму захисту екологічних прав громадян в умовах воєнного стану

У 2022–2025 рр. адміністративно-правовий механізм захисту екологічних прав зазнав істотних змін у зв'язку з правовими обмеженнями, запровадженими під час воєнного стану. Зокрема, Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303 тимчасово призупинила проведення заходів державного нагляду (контролю) [7], що було спрямовано на зменшення адміністративного тиску на бізнес в умовах війни. Водночас це призвело до зниження ефективності екологічного контролю та зростання ризиків порушень природоохоронного законодавства [4; 5; 6].

З метою відновлення та модернізації системи контролю уряд ухвалив низку рішень, серед яких ключовим стало затвердження Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони довкілля до 2029 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2025 р. № 625-р) [27]. Стратегія передбачає:

- підвищення інституційної спроможності органів екологічного контролю;

- впровадження ризик-орієнтованого підходу до перевірок;

- цифровізацію процедур та інтеграцію електронних систем моніторингу довкілля [23; 32].

Важливою умовою ефективності цих змін є не лише підвищення спроможності державних органів, але й активне залучення громадськості до процесу прийняття рішень, що стосуються довкілля.

Забезпечення участі громадськості

Важливою складовою адміністративно-правового механізму є забезпечення участі громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень. Це відповідає вимогам Організації економічного співробітництва та розроблення політики (ОЕСР) Конвенції [2] та Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [31]. Практика свідчить, що належне інформування та залучення громадськості сприяє підвищенню якості управлінських рішень, зниженню конфлік-

тності у реалізації екологічних проєктів та зміцненню довіри до органів влади [14; 20; 28].

У межах цього напрямку особливого значення набуває розвиток електронних сервісів для подання зауважень і пропозицій, а також забезпечення відкритості державних екологічних реєстрів [32; 38].

Таким чином, адміністративно-правові механізми захисту екологічних прав громадян в Україні формують багаторівневу систему, в якій поєднуються функції нормотворчості, нагляду, контролю, правозастосування та громадської участі. Ефективність цієї системи значною мірою залежить від належного ресурсного забезпечення, координації дій між органами влади та реального виконання принципів екологічної демократії навіть в умовах надзвичайних ситуацій і воєнного стану.

1.3. Поняття та види екологічних прав, гарантії їх реалізації

Екологічні права становлять гарантовані державою можливості кожної особи жити у безпечному для життя й здоров'я навколишньому природному середовищі, отримувати достовірну та повну інформацію про його стан, брати участь у процесі прийняття екологічно значущих рішень, а також вимагати відшкодування шкоди у разі їх порушення. Вони належать до солідарних (колективних) прав третього покоління, мають міжгалузевий характер та забезпечуються комплексом норм конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального й міжнародного права [14; 29].

Конституція України (ст. 50) [1] закріплює право кожного на безпечне для життя й здоров'я довкілля, вільний доступ до інформації про його стан та на компенсацію шкоди, завданої порушенням цього права. Ця норма має пряму дію та перебуває у гармонії з положеннями Організації економічного співробітництва та розробки (ОЕСР) Конвенції [2], а також з *acquis* Європейського Союзу у сфері екологічного права [3; 28].

Зміст екологічних прав охоплює кілька взаємопов'язаних складових:

– Право на безпечне довкілля – покладе на державу обов'язок здійснювати превентивні, контрольні та відновлювальні заходи, спрямовані на недопущення забруднення, деградації екосистем та порушення екологічної рівноваги [14; 15].

– Право на екологічну інформацію – гарантує вільний доступ до своєчасних, достовірних і повних даних про стан довкілля, джерела його забруднення та вжиті заходи з охорони [2; 23; 32].

– Право на участь у прийнятті екологічно значущих рішень – забезпечує можливість впливу громадськості на планування та реалізацію проєктів, зокрема через процедури оцінки впливу на довкілля та стратегічної екологічної оцінки [2; 31].

– Право на доступ до правосуддя – передбачає можливість оскаржувати в судовому порядку дії чи бездіяльність органів влади та суб'єктів господарювання, що порушують екологічні права, з урахуванням стандартів, визначених практикою ЄСПЛ [16–18; 33].

– Право на відшкодування шкоди – включає компенсацію матеріальних та моральних збитків і застосування спеціальних заходів екологічної відповідальності до порушників [14; 15; 33].

Гарантії реалізації екологічних прав формують три взаємопов'язані блоки:

– нормативно-правові – Конституція України [1], профільні закони («Про охорону навколишнього природного середовища» [42], «Про оцінку впливу на довкілля» [31], «Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення» [37], «Про управління відходами» [25], «Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів» [38]);

– інституційні – діяльність центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядуван-

ня, спеціалізованої екологічної прокуратури, судової системи та Державної екологічної інспекції [14; 30; 33; 44];

– процедурні – проведення громадських слухань, електронних консультацій, забезпечення доступу до відкритих екологічних реєстрів, адміністративне та судове оскарження рішень [2; 3; 28; 32].

В умовах воєнного стану (2022–2025 рр.) реалізація екологічних прав зазнала істотних обмежень: призупинення планових заходів державного нагляду [7], обмеження доступу до окремих екологічних даних, зростання ризиків забруднення довкілля та деградації природних ресурсів [4; 5; 6; 30]. За таких обставин особливої ваги набуває збереження дієвих механізмів громадської участі, моніторингу та доступу до правосуддя навіть за обмежених ресурсів. Це відповідає принципам сталого розвитку та екологічної демократії, що є базовими як для міжнародного екологічного права, так і для внутрішньодержавного регулювання [2; 13; 20].

2. Сучасний стан адміністративно-правового забезпечення в умовах воєнного стану

2.1. Особливості державного екологічного контролю та моніторингу в умовах війни

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, зумовила кардинальні зміни у функціонуванні системи державного екологічного контролю та моніторингу. У перші місяці війни, з метою концентрації ресурсів на оборонних потребах та мінімізації адміністративного навантаження на суб'єктів господарювання, Кабінет Міністрів України ухвалив постанову від 13 березня 2022 р. № 303, якою було призупинено проведення більшості планових і позапланових перевірок у сфері охорони довкілля [7]. Такий підхід мав оперативне обґрунтування, проте, як вказують дослідники, він призвів до різкого зниження превентивних можливостей екологічного нагляду, збільшення латентності правопорушень і послаблення гарантій реалізації екологічних прав [5; 6; 15; 35].

Військові дії призвели до зростання кількості аварійних і неконтрольованих викидів шкідливих речовин, руйнування промислових об'єктів, забруднення ґрунтів, водних ресурсів та атмосферного повітря, а також до деградації природних екосистем. Як підкреслюють С. Лісовський та Л. Головка, «ракетні та дроніві удари по інфраструктурних і промислових об'єктах зумовлюють масштабні викиди небезпечних хімічних речовин у повітря та водою, руйнування флори й фауни, деградацію ґрунтів і порушення екологічного балансу цілих регіонів» [14, с. 34]. Значні території стали екологічно небезпечними та потребують довгострокової реабілітації [4].

Технічні спроможності системи екологічного моніторингу істотно скоротилися через пошкодження та знищення стаціонарних постів спостереження, втрату безпечного доступу до низки регіонів, а також перебоїв у роботі національної мережі збору та обробки екологічних даних [14; 23]. Аналітичний звіт *Joint Research Centre* (2025) фіксує, що війна суттєво ускладнила можливості держави здійснювати комплексний моніторинг довкілля та своєчасно реагувати на негативні зміни. Руйнування промислових та енергетичних об'єктів, бойове застосування боєприпасів і військової техніки спричинили масштабні викиди токсичних речовин, що становлять довготривалу небезпеку для здоров'я населення та біорізноманіття, особливо у басейнах Чорного та Азовського морів [4, с. 12–16].

Додатковими ускладненнями стали відсутність доступу до значних територій, руйнування інфраструктури моніторингу та неможливість проведення морських досліджень у значній частині акваторії Чорного й Азовського морів. Дефіцит достовірних просторових і часових даних перетворився на ключовий бар'єр для виконання Україною міжнародних зобов'язань у сфері екологіч-

ної звітності, зокрема відповідно до Орхуської конвенції та Угоди про асоціацію з ЄС [4, с. 34].

Експерти JRC обґрунтовано акцентують на необхідності адаптації процедур державного екологічного контролю до умов війни шляхом широкого впровадження дистанційних та супутникових технологій, розширення використання геоінформаційних систем і забезпечення прозорості екологічної звітності як засобу збереження базового рівня нагляду навіть за умов обмеженого доступу до територій [4, с. 35–36].

Поступове відновлення функцій державного екологічного контролю у 2023–2025 рр. було безпосередньою відповіддю на виявлені загрози та інституційну деградацію контролюючих органів. Ключовим етапом цього процесу стало ухвалення Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2025 р. № 625-р, яким затверджено *Стратегію реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів на період до 2029 року* та Операційний план заходів на 2025–2027 рр. [27].

На відміну від попередніх концепцій, Стратегія пропонує не відновлення довоєнної моделі, а структурну модернізацію системи екологічного нагляду. Зокрема, передбачається перехід від розпорошеної та дубльованої різними відомствами системи до єдиного інтегрованого центрального органу виконавчої влади, що усуне інституційне дублювання та підвищить ефективність використання ресурсів [27].

В основу реформ покладено превентивно- та ризикорієнтований підхід, що відповідає Директиві 2004/35/ЄС Європейського Парламенту та Ради¹ та Рекомендаціям ОЕСР (OECD/LEGAL/0494)². Це особливо важливо у воєнних умовах, коли фізичний доступ до об'єктів обмежений, а ключову роль відіграють цифрові технології та дистанційні методи контролю, включно з супутниковими даними та геоінформаційними системами.

Інтеграція державного екологічного контролю з державною системою моніторингу довкілля, передбачена Стратегією, дозволяє оперативніше використовувати дані про стан атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтів та біорізноманіття для визначення пріоритетів перевірок і запобігання масштабним екологічним порушенням [27].

Окрему вагу має уніфікація методик оцінки шкоди довкіллю, завданої збройною агресією, та створення доказової бази для подальшого стягнення репарацій. Запровадження електронного сервісу «ЕкоЗагроза» є кроком до формування відкритої, публічно доступної цифрової платформи фіксації екологічних злочинів, що відповідає міжнародним стандартам прозорості.

Важливим напрямом є підвищення санкцій за екологічні правопорушення та впровадження принципу «забруднювач платить», що має відновити стримувальну функцію адміністративної та кримінальної відповідальності, нівельовану через низький рівень штрафів у попередні роки. Таким чином, у контексті воєнного та повоєнного розвитку запропонована у Стратегії модель відповідає європейським стандартам *good environmental governance*, поєднуючи адміністративно-правові та технологічні інструменти, забезпечуючи прозорість і підзвітність, а також створюючи правові та організаційні передумови для відновлення ефективного превентивного та реактивного екологічного нагляду [3; 10–13].

¹ Directive 2004/35/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on environmental liability with regard to the prevention and remedying of environmental damage // *Official Journal of the European Union*. 2004. L 143. P. 56–75. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2004/35/oj/eng>

² Recommendation of the Council on Regulatory Policy and Governance (OECD/LEGAL/0494). Organisation for Economic Co-operation and Development. 2012. URL: https://www.oecd.org/en/publications/recommendation-of-the-council-on-regulatory-policy-and-governance_9789264209022-en.html

2.2. Законодавчі зміни 2022–2025 рр. та їх вплив на захист екологічних прав

Період 2022–2025 рр. ознаменувався суттєвою трансформацією природоохоронного законодавства України, зумовленою поєднанням двох стратегічних чинників: імплементацією *acquis* Європейського Союзу в межах Угоди про асоціацію [28] та необхідністю реагування на кризові виклики, спричинені повномасштабною збройною агресією [4; 5; 6]. Як свідчить аналіз, проведений у дайджестах МБО «Екологія – Право – Людина» [10–12] та «White Book of Reforms 2025» [13], впродовж зазначеного періоду відбулося як ухвалення нових базових законів, так і масштабна модернізація чинних нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення доступу до екологічної інформації, посилення державного контролю, реформування кліматичної політики та інтеграцію європейських стандартів промислового екологічного регулювання.

Охорона атмосферного повітря

Закон України від 9 липня 2022 р. № 2393-IX [22] здійснив системну модернізацію механізму регулювання викидів, запровадивши єдині підходи до визначення джерел забруднення та фонових концентрацій, диференційований порядок і строки дії дозволів, обов'язковий автоматизований та інструментальний контроль параметрів газопилових потоків, щоденний облік роботи джерел і щорічне звітування про виконання умов дозволу. Передбачено обов'язкове інформування громадськості та можливість поетапного зниження викидів у разі перевищення фонових нормативів. Закон гармонізує національне регулювання з Директивою 2010/75/ЄС, підсилюючи превентивний екологічний контроль і забезпечення права на безпечне довкілля (ст. 50 Конституції України [1]) відповідно до рекомендацій Європейської Комісії [3].

Моніторинг довкілля та екологічна інформація

Закон України від 20 березня 2023 р. № 2973-IX [23] започаткував модернізацію державної системи моніторингу довкілля шляхом інтеграції відомчих мереж спостережень у єдину багаторівневу та багатокomпонентну структуру. Ключовим елементом є створення загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи, що забезпечує збір, оброблення та відкриту публікацію даних у форматі відкритих наборів. Закон закріплює безоплатний і безперешкодний доступ до екологічної інформації, визначає обов'язок регулярного інформування населення та оперативного повідомлення про надзвичайні ситуації. Такі зміни узгоджуються з положеннями Орхуської конвенції [2] і сприяють гарантуванню екологічних прав громадян навіть за умов воєнних обмежень [5; 32].

Користування надрами

Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2805-IX [24] здійснив комплексну модернізацію правового регулювання у сфері надрокористування, спрямовану на підвищення прозорості та ефективності управління мінерально-сировинними ресурсами. Нормативний акт запровадив відкритість геологічної інформації, скорочення строків адміністративних процедур надання спеціальних дозволів, удосконалив механізми проведення електронних аукціонів, а також передбачив цифровізацію процесів подання та розгляду документів. Такі зміни сприяють зменшенню корупційних ризиків, забезпеченню рівного доступу суб'єктів господарювання до ресурсів та гармонізації національного законодавства з європейськими підходами до управління надрами.

Управління відходами

Закон України від 20 червня 2022 р. № 2320-IX «Про управління відходами» [25] запровадив системний підхід до поводження з відходами, що ґрунтується на ієрархії управлінських дій – від запобігання їх утворенню до остаточного видалення. Ключовою новацією стало закріплення принципу розширеної відповідальності вироб-

ника, який зобов'язує суб'єктів господарювання забезпечувати належну утилізацію та перероблення продукції після завершення її життєвого циклу. Закон передбачає обов'язкове планування у сфері поводження з відходами на національному, регіональному та місцевому рівнях, створення відповідних реєстрів та інформаційних систем, а також поступове впровадження європейських стандартів відповідно до вимог пакета директив ЄС про відходи. Як підкреслюють експерти Європейської Бізнес Асоціації [34], ухвалення цього закону стало одним із ключових кроків у забезпеченні права на безпечне довкілля та переході України до циркулярної економіки.

Скасування застарілих регуляцій

Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2025 р. № 401 [26] оновила низку підзаконних актів у сфері охорони довкілля, усунувши дублювання процедур та норми, що втратили актуальність. Зміни стосуються порядку видачі дозволів і встановлення лімітів використання природних ресурсів, спеціального використання лісових ресурсів, заготівлі другорядних лісових матеріалів та правил рубок у Карпатах. Ключовим нововведенням стало вилучення надмірних погоджувальних процедур і закріплення прямої заборони збору та заготівлі видів, занесених до Червоної книги України. Це рішення зменшує адміністративне навантаження та спрямовує державну політику на сучасні ризик-орієнтовані підходи до екологічного контролю.

Державний екологічний нагляд

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2025 р. № 625-р [27] затвердило *Стратегію реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів* на період до 2029 р., а також операційний план заходів на 2025–2027 рр. Документ передбачає створення інтегрованого центрального органу, впровадження ризик-орієнтованого підходу до планування перевірок, цифровізацію процедур та забезпечення системного моніторингу результатів контролю. Експерти МБО «Екологія – Право – Людина» [12] та журналу *ECOBUSINESS* [35] відзначають, що стратегія спрямована на відновлення та посилення інституційної спроможності контролю у повоєнний період та на імплементацію європейських стандартів екологічного нагляду.

Інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення

Закон України від 16 липня 2024 р. № 3855-IX [37] імплементував положення Директиви 2010/75/ЄС, запровадивши обов'язковість отримання інтегрованих дозволів для великих промислових установок. Такий дозвіл замінює кілька окремих документів і передбачає застосування найкращих доступних технологій та методів управління, регулярний моніторинг і звітування, що підвищує превентивний характер екологічного регулювання та знижує ризик комплексного промислового забруднення.

Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів

Закон України від 20 вересня 2022 р. № 2614-IX [38] створив правові підстави для функціонування PRTR – державної інформаційної системи, що забезпечує відкритий доступ до достовірних і повних даних про обсяги викидів та перенесення забруднювачів і відходів. Такий механізм підвищує прозорість, сприяє участі громадськості у прийнятті екологічно значущих рішень і відповідає вимогам Київського протоколу та Орхуської конвенції.

Кліматична політика та система торгівлі викидами (ETS)

Закон України від 8 жовтня 2024 р. № 3991-IX [39] визначив стратегічні засади державної кліматичної політики, включно з метою досягнення кліматичної нейтральності до 2060 р. Паралельно ухвалені законодавчі зміни

[36], що наближають Україну до впровадження системи торгівлі квотами на викиди парникових газів (ETS) – одного з ключових інструментів ЄС у сфері боротьби зі зміною клімату.

Отже, у 2022–2025 рр. Україна здійснила масштабне оновлення природоохоронного законодавства, інтегрувавши європейські стандарти у сфері державного нагляду, промислового регулювання, кліматичної політики та доступу до екологічної інформації. Ці зміни не лише зміцнюють адміністративно-правові інструменти охорони довкілля, але й створюють умови для більш ефективного захисту екологічних прав громадян.

Водночас дані Спеціалізованої екологічної прокуратури [30] та Верховного Суду [33] засвідчують, що навіть за умов суттєвого оновлення законодавчої бази, ефективність її реалізації напряму залежить від інституційної спроможності та належного фінансування контрольних і судових органів, а також від забезпечення безперешкодного доступу громадськості до правосуддя в екологічних справах.

Так, за інформацією СЕП, у 2023 р. зареєстровано 8139 кримінальних правопорушень у сфері довкілля, що свідчить про високу інтенсивність виявлення та документування екологічних злочинів. До суду скеровано 1874 обвинувальні акти, що на 21 % більше, ніж у 2022 р., у тому числі 105 – за фактами корупційних діянь та 42 – за злочинами, вчиненими організованими групами. За цими провадженнями встановлено збитків на суму 2,3 млрд грн, з яких відшкодовано 851 млн грн; заявлено позови на понад 1,1 млрд грн, а також накладено арешт на майно вартістю 1,7 млрд грн. Значну увагу прокурори приділили захисту земель природоохоронного призначення: до державної власності повернуто понад 41 тис. га, що більш ніж у 15 разів перевищує показник 2022 р.

У сфері представницької діяльності пред'явлено 1012 позовів, з яких 866 уже задоволено судом; забезпечено виконання судових рішень на суму 42,7 млрд грн (проти 2,2 млрд грн у 2022 р.). Вперше в історії незалежної України до суду скеровано обвинувальний акт за фактом вчинення екоциду, що відображає зростання ролі кримінально-правових механізмів у захисті довкілля під час війни.

Паралельно Верховний Суд у низці постанов 2023–2024 рр. формує нові правові стандарти у сфері екологічних правовідносин. Серед них – закріплення відповідальності органів місцевого самоврядування за екологічну безпеку на територіях незалежно від формального статусу ресурсів (справа № 918/1356/23, постанова від 19.09.2024), визначення повної відповідальності постійних лісокористувачів за стан лісових насаджень (справа № 908/65/23, постанова від 27.03.2024), підтвердження обов'язку підприємств відшкодовувати збитки у разі перевищення нормативів викидів (справа № 904/1942/23, постанова від 27.03.2024), а також вимога пропорційного розрахунку шкоди та належного документування правопорушень (справи № 904/3063/23, № 911/1549/22). У рішенні КАС ВС від 21.06.2023 у справі № 420/2910/22 встановлено пряму відповідальність виконавчих органів місцевого самоврядування за усунення екологічних проблем.

Таким чином, статистичні дані та судова практика демонструють, що поряд із реформуванням законодавства ключовим залишається посилення спроможності інституцій, здатних забезпечити його дієве застосування, а також закріплення правових стандартів, які гарантують реальний захист екологічних прав у воєнний і післявоєнний періоди.

2.3. Проблеми доступу до екологічної інформації та участі громадськості у прийнятті рішень

Доступ громадськості до екологічної інформації та її участь у процесах прийняття рішень у сфері охорони довкілля є не лише гарантованими національним і міжна-

родним законодавством правами, але й важливими інструментами громадського контролю за дотриманням екологічних стандартів і принципу сталого розвитку. В умовах повномасштабної збройної агресії Російської Федерації ці права зазнали істотних обмежень, що зумовило погіршення прозорості екологічного управління.

По-перше, з міркувань національної безпеки у 2022 р. було тимчасово закрито або обмежено доступ до низки державних реєстрів та офіційних інформаційних ресурсів, зокрема у сферах моніторингу довкілля, надрокористування та оцінки впливу на довкілля. Це ускладнило можливість своєчасного отримання актуальних відомостей як для громадян, так і для журналістів та інститутів громадянського суспільства [32; 34; 35].

По-друге, загрози фізичній безпеці населення та пошкодження інфраструктури спричинили різке скорочення практики проведення громадських слухань. Така ситуація суперечить положенням Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) [2], а також вимогам національного законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля [31].

Водночас певні цифрові ініціативи, зокрема проєкт SaveEcoBot, частково компенсували обмеження шляхом надання відкритого онлайн-доступу до даних про рівні забруднення атмосферного повітря, викиди забруднюючих речовин та інші екологічні показники [32]. Цей приклад свідчить про значний потенціал цифровізації екологічної інформації як інструменту збереження прозорості та підвищення стійкості інформаційних систем навіть у кризових умовах.

Важливою проблемою залишається й недостатнє залучення громадськості до процедур екологічної оцінки (ЕІА) в умовах воєнного стану. Аналітичні матеріали МБО «Екологія–Право–Людина» (Environment–People–Law) засвідчують, що у 2022–2025 рр. кількість публічних консультацій значно скоротилася, а частина рішень ухвалювалася без належного врахування зауважень громадськості [10–12]. Це суперечить стандартам Європейського Союзу у сфері ЕІА [3] та положенням Закону України «Про оцінку впливу на довкілля» [31].

Скорочення можливостей для участі громадян у прийнятті екологічно значущих рішень негативно позначається на рівні довіри до органів публічної влади та корелює зі зростанням кількості судових спорів у сфері екологічного права, що підтверджується статистичними даними Верховного Суду України [33].

Отже, забезпечення реального доступу до екологічної інформації та ефективної участі громадськості у прийнятті рішень є одним із ключових завдань адміністративно-правового регулювання у воєнний та післявоєнний періоди. Оптимальним шляхом розвитку цієї сфери є поєднання поетапного відновлення відкритості державних екологічних даних з впровадженням сучасних цифрових інструментів, які враховують потреби національної безпеки та міжнародні зобов'язання України.

3. Стратегічні напрями вдосконалення адміністративно-правових засад захисту екологічних прав у контексті післявоєнного відновлення

3.1. Відновлення та модернізація екологічної інфраструктури після війни

Відновлення екологічної інфраструктури у післявоєнний період має стати одним із ключових стратегічних напрямів державної екологічної політики, адже саме її належне функціонування забезпечує реалізацію конституційного права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля [1]. Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації призвела до значних руйнувань та деградації об'єктів природоохоронного призначення – очисних споруд, систем моніторингу атмосферного повітря, лабораторій контролю якості води й ґрунтів, полігонів та смітте-

переробних комплексів [4; 15]. У низці регіонів, зокрема Дніпропетровській, Харківській та Миколаївській областях, зафіксовано забруднення ґрунтів і вод небезпечними речовинами внаслідок бойових дій [4; 19]. Частина об'єктів була знищена повністю, інші – зазнали критичних пошкоджень, що унеможливило їх безпечну експлуатацію без капітальної реконструкції.

Процес післявоєнного відновлення повинен ґрунтуватися на концепції *build back better* («відбудувати краще, ніж було»), що передбачає не лише відтворення зруйнованих потужностей, але й їх структурну модернізацію з урахуванням сучасних екологічних стандартів та принципів сталого розвитку. Основними складовими цього процесу є:

- впровадження енергоефективних, низьковуглецевих та маловідходних технологій при відновленні промислових і комунальних об'єктів;

- створення сучасних систем екологічного моніторингу, інтегрованих у національну мережу спостережень, із використанням автоматизованих постів, супутникових даних та геоінформаційних технологій [14; 36];

- розгортання мобільних лабораторій для оперативної оцінки стану довкілля у районах, що зазнали впливу бойових дій, та для швидкого реагування на надзвичайні екологічні ситуації.

Важливою умовою успішності модернізаційних заходів є залучення фінансових, технічних і експертних ресурсів міжнародних партнерів. Як свідчать дані VoxUkraine White Book of Reforms 2025, Європейський Союз, Світовий банк та Програма ООН з довкілля вже визначили пріоритетними напрямами підтримки відновлення критичної природоохоронної інфраструктури реконструкцію водоочисних споруд, модернізацію сміттєпереробних комплексів, створення систем раннього виявлення та попередження екологічних загроз [13]. Такі проєкти мають супроводжуватися розробкою нормативно-правових актів, які забезпечуватимуть їх ефективне функціонування, у тому числі з урахуванням міжнародних стандартів і європейських екологічних директив.

Післявоєнне відновлення також потребує інтеграції принципу «забруднювач платить» у всі стадії планування й реалізації відбудовчих заходів, щоб мінімізувати ризик повторного забруднення та забезпечити відшкодування шкоди довкіллю особами, діяльність яких призвела до його деградації. Відповідно, відновлена екологічна інфраструктура має бути не лише стійкою до сучасних викликів, але й адаптованою до майбутніх ризиків – як техногенного, так і кліматичного характеру.

Таким чином, модернізація екологічної інфраструктури після війни має поєднувати технічні інновації, міжнародну кооперацію та ефективне правове регулювання. Такий підхід дозволить створити якісно нову систему екологічного захисту, здатну гарантувати безперервну реалізацію екологічних прав громадян навіть у кризових умовах.

3.2. Інтеграція стандартів *acquis* ЄС (ЕІА, ІППС, управління відходами, реєстр викидів)

Виконання Україною зобов'язань, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (Розділ V, Глава 6 «Довкілля») [40], потребує поетапної імплементації ключових положень *acquis* ЄС у сфері охорони довкілля. У Щорічному звіті Європейської Комісії про розширення ЄС за 2024 рік (*Ukraine Report 2024*, Chapter 27) [41] серед основних пріоритетів для України у процесі гармонізації екологічного законодавства виокремлено чотири напрями:

- оцінка впливу на довкілля (Environmental Impact Assessment, EIA);

- інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення (Integrated Pollution Prevention and Control, IPPC);

- управління відходами;

– створення та функціонування національного реєстру викидів і перенесення забруднювачів (Pollutant Release and Transfer Register, PRTR).

1. Оцінка впливу на довкілля (EIA).

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» [31] загалом відповідає вимогам Директиви 2011/92/ЄС (зі змінами Директиви 2014/52/ЄС) [3], проте, як зазначено у звіті Єврокомісії [41], необхідно забезпечити застосування процедур EIA та SEA до всіх планів, програм і проектів, включаючи відновлювальні, обмежити дію режиму винятків, а також уникати запровадження нових виключень, зокрема у лісовому та сільськогосподарському секторах. Рекомендовано гарантувати повний доступ громадськості до документації EIA та SEA, у тому числі шляхом розвитку електронних реєстрів і онлайн-громадських слухань, що особливо важливо для територій, які зазнали воєнних руйнувань.

2. Інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення (IPPC).

Закон України № 3855-IX від 22.05.2024 р. [37], розроблений відповідно до положень Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди, запроваджує інститут інтегрованих екологічних дозволів. Єврокомісія підкреслює необхідність прийняття всього пакета підзаконних актів, що деталізуватимуть порядок застосування найкращих доступних технологій (BAT) та передбачатимуть ефективний моніторинг виконання умов дозволів [41]. Важливим завданням є створення публічного електронного реєстру інтегрованих дозволів і впровадження автоматизованих систем контролю викидів на підприємствах.

3. Управління відходами.

Закон України № 2320-IX від 20.06.2022 р. [25], який базується на положеннях Директиви 2008/98/ЄС, визначає європейську ієрархію поводження з відходами та закріплює принцип розширеної відповідальності виробника (EPR). Згідно зі звітом [41], Україна досягла «значного прогресу» у сфері побутових відходів, але має розробити Національний план управління відходами, стратегію та план дій з переходу до циркулярної економіки, а також закрити або привести у відповідність з вимогами ЄС близько 6 000 існуючих полігонів. Особливу увагу слід приділити управлінню небезпечними відходами, у тому числі військового походження.

4. Національний реєстр викидів і перенесення забруднювачів (PRTR).

Закон України № 2614-IX від 06.09.2022 р. [38] імплементує положення Регламенту (ЄС) № 166/2006 про створення Європейського реєстру викидів і перенесення забруднювачів (E-PRTR). У звіті [41] відзначено ухвалення у 2023–2024 рр. підзаконних актів щодо звітування до PRTR та наголошено на необхідності повного забезпечення публічного доступу до екологічної інформації у форматі, сумісному з європейськими стандартами.

Таким чином, імплементация зазначених блоків *acquis* ЄС у сфері довкілля не лише виконує міжнародні зобов'язання України [40], а й, як підкреслюють експерти МБО «Екологія–Право–Людина» [10; 12], є стратегічним інструментом післявоєнної відбудови та формування довгострокової моделі сталого розвитку, орієнтованої на захист екологічних прав людини.

3.3. Цифровізація та відкритість екологічних даних, залучення громадськості

Цифровізація є одним із ключових та найбільш перспективних напрямів удосконалення адміністративно-правового механізму захисту екологічних прав громадян. Досвід воєнного стану показав, що онлайн-інструменти здатні забезпечити безперервний доступ до екологічної інформації навіть за умов обмеженого фізичного доступу до територій та у ситуаціях, коли проведення традиційного моніторингу ускладнене [32; 41].

Відповідно до положень Оргузької конвенції [2] та рекомендацій Європейської Комісії [41], пріоритетними завданнями у сфері цифровізації є:

– створення єдиного національного порталу екологічних даних з інтеграцією державних, регіональних та відомчих інформаційних систем;

– забезпечення сумісності національних баз даних із європейськими платформами, зокрема Європейським реєстром викидів і перенесення забруднювачів (E-PRTR) та космічною програмою Copernicus;

– впровадження механізмів автоматизованого збору, обробки та публікації даних про стан атмосферного повітря, водних ресурсів, ґрунтів та біорізноманіття у режимі реального часу.

У цьому контексті приклади громадських цифрових сервісів, таких як SaveEcoBot [32], демонструють потенціал суспільних ініціатив у сфері екологічної прозорості та мобілізації даних з офіційних і неофіційних джерел. Для підвищення ефективності та достовірності даних в умовах післявоєнної відбудови доцільним є запровадження офіційних інституційних партнерств між державними органами та громадськими платформами, що дозволить забезпечити двосторонній обмін інформацією та скоротити час оновлення даних.

Залучення громадськості до процесів прийняття екологічно значущих рішень має здійснюватися через:

– електронні консультації;

– онлайн-громадські слухання;

– інтерактивні карти екологічних ризиків, інтегровані з даними державних моніторингових систем.

Ці інструменти відповідають вимогам ст. 6–9 Оргузької конвенції щодо доступу до інформації, участі громадськості у прийнятті рішень та доступу до правосуддя у питаннях, що стосуються довкілля [2], а також відображають практику держав – членів ЄС, де цифрові платформи та відкриті дані є невід'ємною частиною екологічного управління [3; 41].

Висновки. Проведене дослідження дозволило комплексно оцінити адміністративно-правові засади захисту екологічних прав громадян України в умовах воєнного та післявоєнного періодів, визначити ключові виклики, що постали перед системою екологічного управління, та сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо її вдосконалення.

Вплив воєнного стану на екологічні права проявився у масштабних і системних порушеннях, спричинених зупиненням державного екологічного контролю, руйнуванням мережі моніторингу, обмеженням доступу до екологічної інформації та зниженням рівня громадської участі. Пошук балансу між пріоритетами національної безпеки та дотриманням міжнародних зобов'язань став одним із центральних завдань державної екологічної політики у воєнний час.

Життєздатність адміністративно-правового механізму в екстремальних умовах можлива лише за умови збереження базових інструментів екологічного контролю, навіть при дефіциті ресурсів. Йдеться про забезпечення мінімального, але безперервного моніторингу довкілля, гарантованого доступу до критично важливої екологічної інформації, використання дистанційних і цифрових форматів громадської участі, а також оперативного реагування на екологічні інциденти.

Законодавчі зміни 2022–2025 рр. у сферах управління відходами, інтегрованого запобігання забрудненню, моніторингу довкілля, кліматичної політики та функціонування PRTR наблизили правову базу України до стандартів *acquis communautaire*. Водночас ефективність цих реформ залежить від інституційної спроможності органів контролю та правосуддя, стабільного фінансування і впровадження сучасних технологічних рішень.

Післявоєнне відновлення екологічної інфраструктури має ґрунтуватися на концепції *build back better*, що передбачає використання найкращих доступних технологій, принципів низьковуглецевого розвитку, створення інтегрованих систем моніторингу із залученням

супутникових і мобільних технологій, а також повсюдне застосування принципу «забруднювач платить».

Гармонізація з правом ЄС вимагає не лише формального впровадження директив у сферах ЕІА, ІППС, управління відходами та РРТР, але й створення публічних електронних реєстрів, підвищення прозорості адміністративних процедур і забезпечення повноцінної участі громадянської суспільності у процесі ухвалення рішень.

Цифровізація екологічного управління та розвиток відкритих даних мають бути закріплені на законодавчому рівні, інтегровані з європейськими інформаційними системами та орієнтовані на активне залучення громадянського суспільства.

Таким чином, ефективний адміністративно-правовий захист екологічних прав громадян в Україні в умовах криз

і відновлення можливий лише за умови модернізації законодавства, посилення інституційної спроможності органів контролю, впровадження інноваційних технологій та системного залучення громадськості. Запропоновані у дослідженні рекомендації можуть стати основою для розроблення нових стратегічних документів у сфері екологічної політики та сприяти інтеграції України до європейського правового простору.

Перспективи подальших досліджень полягають у детальному вивченні механізмів відновлення екологічної інфраструктури у контексті кліматичної нейтральності, аналізі ефективності імплементації норм права ЄС в умовах воєнного та післявоєнного часу, а також розробленні моделей цифрового екологічного управління, адаптованих до українських реалій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля : міжнародний документ від 25 червня 1998 р. // *Офіційний вісник України*. – 1999. – № 28. – Ст. 1400. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#Text
3. European Commission. Environmental Impact Assessment – overview of the EIA Directive, objectives, methodology and scope. *European Commission (Environment – Law & Governance)*. – 2025. – URL: https://environment.ec.europa.eu/law-and-governance/environmental-assessments/environmental-impact-assessment_en
4. Joint Research Centre. War worsens climate and environmental challenges in Ukraine. JRC News and Updates, 11.04.2025. URL: https://joint-research-centre.ec.europa.eu/jrc-news-and-updates/war-worsens-climate-and-environmental-challenges-ukraine-2025-04-11_en
5. Sirant M., Sheptytska L., Remenyak O., Zakharchyn N., & Tsebenko S. (2025). Legal aspects of environmental rights guarantees in the conditions of martial state in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, (3), 147–155. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2025-3/147>
6. Стасюк, Н. А., & Яра, О. С. (2025). Правові механізми захисту довкілля в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Право"*, 86 (частина 3), 190–198. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.3.28>
7. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303 // *Офіційний вісник України*. – 2022. – № 23. – Ст. 1224. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF#Text>
8. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314 // *Офіційний вісник України*. – 2022. – № 25. – Ст. 1296. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державних гарантій у сфері економічної діяльності на період дії воєнного стану : Закон України від 03 березня 2022 р. № 2115-IX // *Відомості Верховної Ради України*. – 2022. – № 16. – Ст. 137. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text>
10. Digest of European integration processes in Ukraine in the field of environmental protection April 2025 (2025, 30 травня). International charitable organization "Environment-People-Law". URL: <https://epl.org.ua/en/announces/dajdzhest-yevrointegratsijnyh-protseviv-ukrayini-u-sferi-zahystu-dovkillya-kviten-2025/>
11. Digest of European integration processes in Ukraine in the field of environmental protection May 2025 (2025, 12 червня). International charitable organization "Environment-People-Law". URL: <https://epl.org.ua/en/announces/dajdzhest-yevrointegratsijnyh-protseviv-ukrayini-u-sferi-zahystu-dovkillya-traven-2025/>
12. Digest of European integration processes in Ukraine in the field of environmental protection June 2025 (2025, 5 липня). International charitable organization "Environment-People-Law". URL: <https://epl.org.ua/en/announces/dajdzhest-yevrointegratsijnyh-protseviv-ukrayini-u-sferi-zahystu-dovkillya-cherven-2025/>
13. VoxUkraine Team. White Book of Reforms 2025. Chapter 8. Environmental Protection. VoxUkraine – Reforms, 2025. URL: <https://voxukraine.org/en/white-book-of-reforms-2025-chapter-8-environmental-protection>
14. Lisovskyi, S., & Golovko, L. Environmental safety and its legal support in Ukraine. *Environmental Sciences*, 2025, Vol. 16, № 1. URL: <https://environmentalscience.com.ua/en/journals/tom-16-1-2025/yekologichna-bezpeka-ta-yiji-pravove-zabezpechennya-v-ukrayini>
15. Truba, V., Bernaziuk, O., Yesimov, S., Zilnyk, N., & Tarnavska, M. The legal mechanism for environmental protection in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 2023, № 5, pp. 114–121. DOI: 10.33271/nvngu/2023-5/114
16. López Ostra v. Spain, no. 16798/90, ECHR, Judgment of 9 December 1994. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57905>
17. Guerra and Others v. Italy, no. 14967/89, ECHR, Judgment of 19 February 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58135>
18. Önerildiz v. Turkey, no. 48939/99, ECHR, Judgment of 30 November 2004. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67614>
19. Mundy, V. In Ukraine's bombed out reservoir a huge forest has grown – is it a return to life or a toxic timebomb? *The Guardian*, 22.07.2025. URL: <https://www.theguardian.com/environment/2025/jul/22/in-a-bombed-out-reservoir-ukraine-huge-forest-grown-a-return-to-life-or-toxic-timebomb>
20. Pietrzyk-Reeves, D., Monkos, A., & Volokhai, M. Environmental activism in Ukraine: everyday concerns as reasons for civic mobilization. *Journal of Civil Society*, 2024, Vol. 20, № 4, pp. 341–358. DOI: 10.1080/17448689.2024.2407331
21. Volcovici, V. (2024, 23 листопада). Russia's claim of emissions in annexed Ukraine regions draws protests at COP29. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/russias-claim-of-emissions-in-annexed-ukraine-regions-draws-protests-cop29-2024-11-23/>
22. Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря : Закон України від 9 липня 2022 р. № 2393-IX // *Відомості Верховної Ради України*. – 2022. – № 38. – Ст. 341. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2393-20#Text>
23. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державної системи моніторингу довкілля, інформації про стан довкілля (екологічної інформації) та інформаційного забезпечення управління у сфері довкілля : Закон України від 20 березня 2023 р. № 2973-IX // *Відомості Верховної Ради України*. – 2023. – № 63. – Ст. 208. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2973-20>
24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері користування надрами : Закон України від 1 грудня 2022 р. № 2805-IX // *Відомості Верховної Ради України*. – 2023. – № 13. – Ст. 106. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2805-20#Text>
25. Про управління відходами : Закон України від 20 червня 2022 р. № 2320-IX // *Відомості Верховної Ради України*. – 2023. – № 29. – Ст. 282. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2320-20#Text>

26. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо скасування неактуальних інструментів державного регулювання у сфері охорони навколишнього природного середовища : Постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2025 р. № 401 // *Офіційний вісник України*. – 2025. – № 32. – Ст. 1875. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-2025-%D0%BF#Text>
27. Про схвалення Стратегії реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2025 р. № 625-р // *Офіційний вісник України*. – 2025. – № 54. – Ст. 3241. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/625-2025-%D1%80#Text>
28. Ivanov, O. (2025). Almost There: How Ukraine Is Meeting Its Environmental Commitments Under the Association Agreement. *VoxUkraine – Reforms*. Отримано з <https://voxukraine.org/en/lmost-there-how-ukraine-is-meeting-its-environmental-commitments-under-the-association-agreement>
29. Leheza, Y., Kuzmenko, A., Pashchenko, O., Tulyantseva, V., & Leheza, Y. (2025). Sources of environmental law: National legislation of Ukraine and international legal documents. *Asian Journal of Water, Environment and Pollution*, 22(3), 153–163. <https://doi.org/10.36922/AJWEP025160118>
30. Офіс Генерального прокурора України. Протидія злочинам у сфері охорони навколишнього природного середовища: результати роботи спеціалізованої екологічної прокуратури за 2024 рік. Офіс Генерального прокурора України, 2025. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/protidiya-zlocinam-v-sferi-oxoroni-navkolisnyogo-prirodnogo-seredovishha-rezultati-roboti-specializovanoi-ekologichnoi-prokuraturi>
31. Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» : від 23 трав. 2017 р. № 2059-VIII // *Відомості Верховної Ради України*. – 2017. – № 29. – Ст. 315. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19#Text>
32. SaveEcoBot. Environmental data status: Динаміка публікації екологічних даних в Україні, 2022–2024. SaveEcoBot, 2024. URL: <https://www.saveecobot.com/static/environmental-data-status>
33. Верховний Суд України. Інформація про кількість справ, розглянутих касаційною інстанцією у сфері екологічного законодавства з 2022 року. Верховний Суд України, 2025. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1678488/>
34. Бойко, О. (2022, 29 грудня). Законодавство про екологію: що змінилося протягом 2022 року. Європейська Бізнес Асоціація. URL: <https://eba.com.ua/zakonodavstvo-pro-ekologiyu-shho-zminylosya-protiyagom-2022-roku/>
35. Огляд змін природоохоронного законодавства за березень 2025 року (2025, 11 квітня). ECOBUSINESS – Екологія підприємства. URL: <https://ecolog-ua.com/news/oglyad-zmin-prirodoohoronного-zakonodavstva-za-berезen-2025-roku>
36. Ukraine adopts law towards ETS adoption (2024). International Carbon Action Partnership. URL: <https://icarbonaction.com/en/news/ukraine-adopts-law-towards-ets-adoption>
37. Про інтегроване запобігання та контроль промислового забруднення : Закон України від 16 липня 2024 р. № 3855-IX // *Відомості Верховної Ради України*. – 2024. – № 47. – Ст. 269. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-20#Text>
38. Про Національний реєстр викидів та перенесення забруднювачів : Закон України від 20 вересня 2022 р. № 2614-IX // *Відомості Верховної Ради України*. – 2022. – № 47. – Ст. 414. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-20#Text>
39. Про основні засади державної кліматичної політики : Закон України від 8 жовтня 2024 р. № 3991-IX // *Відомості Верховної Ради України*. – 2025. – № 9. – Ст. 19. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3991-20#Text>
40. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. – *Офіційний вісник України*, 2014, № 75, т. 1, с. 83. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n1825
41. European Commission. Ukraine Report 2024: 2024 Enlargement Package. – Brussels: Directorate-General for Neighbourhood and Enlargement Negotiations, 30 Oct. 2024. – 105 p. – URL: https://enlargement.ec.europa.eu/ukraine-report-2024_en
42. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. № 1264-XII // *Відомості Верховної Ради України*. – 1991. – № 41. – Ст. 546. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
43. Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України «Про затвердження Порядку проведення консультацій у процесі здійснення оцінки впливу на довкілля» від 06 лютого 2024 р. № 142 // *Офіційний вісник України*. – 2024. – № 19. – Ст. 1054. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0224-24#Text>
44. Положення про Державну екологічну інспекцію України : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 19 квіт. 2017 р. № 275 // *Офіційний вісник України*. – 2017. – № 37. – Ст. 1189. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D0%BF#Text>
45. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 трав. 1997 р. № 280/97-ВР // *Відомості Верховної Ради України*. – 1997. – № 24. – Ст. 170. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
46. Фідря, Ю. О. Діяльність органів прокуратури у сфері охорони довкілля в умовах воєнного стану (кримінально-правовий вимір) [Текст] / Ю. О. Фідря // *Аналітично-порівняльне правознавство : електронне наукове видання*. – 2025. – Вип. 1. – С. 801–806. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/02/135.pdf>